

Crisis. De risico's voor onze
multiculturele samenleving.
Een analyse.

Crisis. De risico's voor onze multiculturele samenleving. Een analyse.

Sadik Harchaoui & Jelle van der Meer

FORUM is een onafhankelijk kennisinstituut op het terrein van multiculturele vraagstukken vanuit het perspectief van de democratische rechtsstaat, sociale cohesie en gedeeld burgerschap.

FORUM vergaart kennis op het brede terrein van integratie, stelt deze beschikbaar en zet de kennis om in praktisch toepasbare methoden en producten.

Voor meer informatie: www.forum.nl

© 2009 FORUM, Instituut voor Multiculturele Vraagstukken
Postbus 201, 3500 AE Utrecht, www.forum.nl

isbn 97890xxx
door Sadik Harchoui & Jelle van der Meer
met redactie door Dirk Rodenburg
foto omslag: ??

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag vermenigvuldigd worden en/of openbaar gemaakt in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door middel van druk, fotokopie, opname of op welke wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever en auteur.

Op 17 februari 2009 kwam het Centraal Planbureau met de prognose dat de Nederlandse economie dat jaar zou gaan krimpen met 3,5 procent en de werkloosheid in hoog tempo zou verdubbelen tot 675.000 in 2010. Het nieuws sloeg in als een bom. Op de ingelaste persconferentie struikelde premier Balkenende over zijn eigen ontzetting. Met woorden als ‘uitzonderlijk’, ‘ongekend’ en ‘grote beproeving’ trok hij een vergelijking met de crisis van de jaren dertig. In de maanden daarna bleek het nog erger: een krimp van meer dan 5 procent. Sindsdien werpt het spook van de massawerkloosheid een slagschaduw over Nederland. Hoewel het verlies van arbeidsplaatsen voorlopig nog meevalt, zet iedereen zich schrap voor de grote klappen.

Het CPB schrijft in haar analyses dat vooral jongeren, laagopgeleiden en allochtonen de gevolgen van de neergang gaan ondervinden. Op de arbeidsmarkt zijn zij het meest kwetsbaar. Massawerkloosheid onder deze groepen is niet zonder risico, het kan gemakkelijk leiden tot maatschappelijke spanningen. Economische uitschakeling van *allochtonen* zet een rem op integratie en emancipatie. Daarnaast voedt economische marginalisering van laagopgeleide *autochtonen*

gevoelens van verongelijkheid en ressentimenten. In een klimaat waar al sprake is van culturele polarisatie is dit een slecht vooruitzicht. De premier is niet de enige die overeenkomsten ziet met de jaren dertig. Maar hoe reëel is die vergelijking?

Doemdenken is niet productief. Wel is het noodzakelijk om op de toekomst voorbereid te zijn. Daarom stellen we expliciet de vraag: wat kunnen de gevolgen zijn van de economische crisis voor de positie van allochtonen en voor de verhouding tussen autochtonen en allochtonen? Omdat voorspellen lastig is, zoeken we daarbij steun in het verleden. We keren terug naar de crises van de jaren dertig, de jaren tachtig en van begin 2000 en schetsen de sociaal-economische en politiek-culturele gevolgen, tegen het licht van een multiculturele samenleving. Aan de hand hiervan, op basis van overeenkomsten en verschillen, zullen we een inschatting geven van de van de huidige crisis op het multicultureel samenleven. Tot slot leggen we de vinger op enkele grote risico's.

1 Tweemaal crisis

De jaren dertig: de Grote Depressie

De eerste moderne crisis en nog altijd de moeder aller crises is die van de jaren dertig. Voor Nederland ligt het dieptepunt in 1931 met -3,6 procent. Dat is minder dan de -5 procent van 2009, maar omdat er in de jaren dertig maar liefst vijf jaar achter elkaar sprake is van achteruitgang bedraagt de krimp in totaal 10 procent. De werkloosheid loopt in die jaren op tot 19 procent in 1935 en dat is het dubbele van wat voorspeld wordt voor de actuele kredietcrisis.

De Grote Depressie begint, net als nu, met een financiële crisis in Amerika. Na jaren van succesvolle speculatie stort de aandelenmarkt in op 24 oktober 1929, *Black Thursday*. Dat leidt tot het failliet van veel banken. Spaarders zijn hun geld kwijt. Wat volgt is een kettingreactie van uitval van kredietverlening, instortende vraag, faillissementen, werkloosheid, verder dalende bestedingen en dat alles mondt via stijgende rente uit in deflatie. De Amerikaanse economie zit in een glijbaan naar beneden. In 1930 krimpt de Amerikaanse productie met 40 procent.

De crisis waait de wereld over, overal crashen de beurzen en raken nationale economieën in een vergelijkbare spiraal omlaag. De crisis wordt verergerd als landen de eigen markt gaan afschermen, met als gevolg een sterke afname van de wereldhandel. Nederland maakt het zichzelf nog extra moeilijk door vast te houden aan een harde gulden, waardoor Nederlandse producten relatief duur worden en de export jarenlang laag blijft.

De sociale gevolgen zijn rampzalig: er is massale werkloosheid en, bij gebrek aan collectieve voorzieningen, grote armoede. In veel

Europese landen leidt dit tot politieke spanningen. De zwart- en bruinhemden marcheren door de straten. Gebruikmakend van het aanwezige en geaccepteerde antisemitisme worden de joden, de belangrijkste etnische minderheid in Europa, aangewezen als de zondebok. Ze zijn zowel aanstichter van de crisis (de rijke kapitalistische jood) als parasiet van de samenleving (de arme jood). Het meest duidelijk speelt dit in Duitsland. Dit land kampt niet alleen met een economische maar ook met een politieke crisis én een onverwerkt verleden. De NSDAP maakt de uitsluiting van joden onderdeel van haar ideologie.

In Nederland laaien dergelijke zondebok-sentimenten niet al te hoog op, zelfs niet bij de NSB. Die partij is, zeker in eerste instantie, eerder nationalistisch en fascistisch dan nationaal-socialistisch en antisemitisch. Het electorale succes van de NSB blijft beperkt – op haar hoogtepunt in 1935 haalt ze 8 procent van de stemmen – omdat de zuilen greep houden op hun achterban (De Rooy, 2002). Het sociale dieptepunt voor Nederland ligt in 1935 met een half miljoen werklozen. Het beeld van mannen in lange rijen bij stempel-lokalen, gelaten, met uitgebluste blik, staat symbool voor die jaren. Afgezien van het Amsterdamse Jordaanoproer in juli 1934, na steunverlaging door de regering, dat ten koste van zes doden en veel gewonden door het gezag keihard wordt neergeslagen, blijven de sociale spanningen in Nederland beperkt. Alle grote politieke partijen en ook de werknemersorganisaties kunnen zich vinden in de door premier Colijn uitgezette lijn van zuinigheid (De Rooy, 2002). Terwijl de crisis en daarmee de armoede het hele decennium voort woekert, kan Colijn moeiteloos zes jaar lang, tot 1939, in het zadel blijven. Dat de jaren dertig zijn opgenomen in de historische canon van Nederland, heeft meer te maken met de armoede en lengte van de crisis dan met ingrijpende culturele of politieke consequenties.

De jaren tachtig: de post-oliecrisis

Als we de Tweede Wereldoorlog buiten beschouwing laten, maakt Nederland pas in 1982 opnieuw een negatieve groei mee. De nationale productie krimpt dat jaar met 1,2 procent. Na een aanloop van twee oliecrises in de jaren zeventig stort de economie nu in.

De werkloosheid loopt in korte tijd snel op van ruim 3 procent in 1979 tot ruim 10 procent in 1983; een percentage dat hoger ligt dan de 8 procent die voor 2010 wordt voorspeld. De jeugdwerkloosheid groeit in die periode zelfs tot bijna 30 procent (CBS, bewerking Paul de Beer). Voor starters op de arbeidsmarkt is er gewoonweg geen werk, de vele banenplannen en verlagingen van het minimumjeugdloon ten spijt. Nog groter zijn de gevolgen voor de groep allochtonen, die dan nog 'gastarbeiders' of 'buitenlandse werknemers' heten. De werkloosheid van Turken en Marokkanen stijgt in 1985 zelfs tot rond de 40 procent.

De oorzaak van de crisis komt uit het buitenland: de olieprijsen zijn enorm gestegen en dat leidt tot inflatie, hoge rente en dalende wereldhandel. In Nederland komt dit harder aan dan elders. De overheid kampt met financieringstekorten en een grote staatschuld en het bedrijfsleven heeft last van een slechte winstgevendheid door hoge loonkosten als gevolg van hoge collectieve lasten. De economische neergang brengt vooral de (zware) industrie aan het wankelen. Sommige bedrijfstakken worden bijna volledig weggevaagd, zoals de textiel en de scheepsbouw. Pogingen deze met overheidssubsidie te redden falen. De massale en hardnekkige werkloosheid doet alom het idee postvatten dat het arbeidsoverschot blijvend is.

De uitweg uit de economische crisis die wordt gekozen luidt, kort samengevat: loonkostenverlaging en werkverdeling. De overheid bezuinigt op haar uitgaven, waardoor belasting en premies omlaag kunnen en arbeid goedkoper wordt. Tegelijkertijd ruilen werkgevers en werknemers in het beroemde ‘akkoord van Wassenaar’ inkomensmatiging tegen een kortere werkweek: van 40 naar 36 uur. Wat nergens wordt afgesproken maar wat wel gebeurt, is dat ouderen kunstmatig van de arbeidsmarkt worden gehaald door ze af te keuren – de WAO als VUT avant la lettre.

Vanaf 1985 gaat het economisch beter. De werkloosheid daalt gestaag en ook jongeren komen weer aan de bak – de *lost generation* komt uiteindelijk toch goed terecht (ROA, 2009). Dat geldt niet voor de buitenlandse werknemers. Zij werkten in de zwaar getroffen industrie en deze banen zijn voorgoed verdwenen. Door hun (zeer) lage opleiding en gebrekkige taalbeheersing raken zij ook elders niet aan de slag. Behalve in de bijstand komen veel Turken en Marokkanen in de WAO terecht – net als vele andere ‘afgekeurden’ lang niet allemaal arbeidsongeschikt, maar arbeidsmarktongeschikt.

Tot ver in de jaren negentig blijft de werkloosheid van Turken en Marokkanen, ook door voortgaande immigratie, schommelen rond de 30 procent. In iets mindere mate geldt hetzelfde voor Surina-

mers. Pas vlak voor de eeuwwisseling zakt de werkloosheid van Turken en Marokkanen onder de 20 procent: vooral door de succesvolle entree van de tweede generatie op de arbeidsmarkt.

Al met al heeft de economische crisis van de jaren tachtig een enorme invloed op de integratie en emancipatie van de Turken en Marokkanen. De combinatie van het karakter van de crisis (het verdwijnen van laaggeschoolde industriële arbeid), de persoonlijke kenmerken van de 'gastarbeider' (moeilijk omschoolbaar) en de institutionele omgeving (de sociale zekerheid als valkuil) leidt tot economische uitschakeling van een groot deel van de eerste generatie allochtonen. Terwijl de arbeidsparticipatie van Turken en Marokkanen in 1979 nog 63 procent bedraagt – ruim hoger dan de 55 procent voor autochtonen – daalt deze midden jaren negentig tot een kwart.

De Turkse en Marokkaanse kinderen die in de jaren negentig opgroeien, doen dat merendeels in gezinnen waarvan de ouders niet werken, een laag inkomen en een lage opleiding hebben en daarmee sociaal en cultureel geïsoleerd raken. Geen ideale situatie voor de ontwikkeling van kinderen (zie bijvoorbeeld Esping-Andersen, 2005). De crisis van de jaren 80 echoot na in de schooluitval en criminaliteitscijfers van vandaag.

De massawerkloosheid en de inkomensdaling van de begin jaren tachtig leidt, net als in de jaren dertig, nauwelijks tot oproer of onrust in Nederland. Het arbeidsprotest blijft beperkt tot enkele stakingen en bezettingen in geval van bedrijfssluitingen, en verder leggen ambtenaren een aantal weken het werk neer omdat hun lonen reëel omlaag gaan. In retrospectief mag dat geen naam hebben (zeker niet vergeleken met protesten in bijvoorbeeld Engeland). Mogelijke verklaring is dat er, net als in de jaren dertig, uiteindelijk brede consensus is over de uitweg uit de crisis.

Het meest opstandig is de jeugd, die hun toekomst in rook ziet opgaan. Het optimisme van de jaren zestig en zeventig slaat om in

pessimisme. In het zwart marcheren de punks en krakers door de straten, onder de kreet '*No future*', niet gericht tegen één bevolkingsgroep, maar tegen de samenleving als geheel. Het protest was echter ideologieloos, keerde zich naar binnen en smoorde zo zich zelf. De andere groep zwaar getroffen, de buitenlandse werknemers, is 'te zwak' om van zich te laten horen.

In deze periode ontwikkelt Nederland zich meer en meer tot een immigratieland. Na de gastarbeiders van de jaren zestig en zeventig krijgt Nederland tussen 1975 en 1980 een flinke toestroom van Surinamers te verwerken. Vanaf het midden van de jaren tachtig komt vervolgens de gezinshereniging op gang. Met de komst van deze groepen zijn er duidelijk aanwijsbare 'buitenstaanders' op wie de autochtone slachtoffers van de crisis hun mogelijke ongenoegen kunnen richten. Maar dat gebeurt nauwelijks.

In 1980 wordt de Centrumpartij opgericht, die met de kreet 'Nederland is vol' waarschuwt voor identiteits- en banenverlies door buitenlanders. Op het dieptepunt van de economische crisis in 1982 haalt de partij 0,8 procent van de stemmen. Dat is genoeg voor één zetel, waarmee partijleider Janmaat in de Tweede kamer komt. In 1986 overleeft hij een aanslag van anti-fascisten; in hetzelfde jaar verdwijnt hij uit de Kamer. In 1989 keert hij terug, nu onder naam 'Centrumdemocraten'. In 1994, tijdens een kleine economische dip, haalt deze partij 2,4 procent van de stemmen (drie zetels), ditmaal met de leus 'eigen volk eerst'. In sommige gemeenten (onder andere Almere en Dordrecht) scoort de partij hoger. Daarna gaat de partij ten onder aan onderlinge twisten.

Datzelfde overkomt in de jaren 80 en 90 ook de concurrerende extreem-rechtse partijen. Het is niet uitgesloten dat door de slechte partijorganisatie en de weinig aansprekende woordvoerders een mogelijk anti-buitenlanderssentiment onder Nederlanders niet gemobiliseerd is en daarmee politiek onzichtbaar blijft.

De jaren nul: de internetbubble

De tweede generatie Turken en Marokkanen groeit in de jaren negentig op in sociale achterstand, zoals eerder is aangestipt. Gelet op die omstandigheid doet het merendeel van hen het spectaculair goed. Schoolprestaties zorgen voor een vlotte stijging van het opleidingsniveau en, geholpen door de economische groei van de tweede helft van de jaren negentig, leidt hun entree op de arbeidsmarkt voor een snelle daling van de werkloosheidscijfers. Voor de hele groep niet-westerse allochtonen is die in 2001 gezakt tot 8,5 procent. Dan barst de internetbubble en beleeft Nederland en de wereld een nieuwe economische crisis.

De doorbraak van de communicatie- en internettechnologie had eind jaren negentig voor groot optimisme over toekomstige winsten gezorgd. Elke *whizkid* met een te grote bril en een te gek plan kreeg miljoenen toegestopt. Niemand wilde de slag missen en geld was er in overvloed na jaren van grote groei. De cocktail van nieuwe technologie, beschikbaar kapitaal, hoge verwachtingen en stijgende beurskoersen leidden tot euforie, om niet te spreken van zinsbegoocheling. Hooggeleerde professoren spraken van een 'nieuwe economie' waarin schaarste voorbij was en winst en verlies een andere betekenis zouden krijgen.

Maar vanaf 2000 begint de ballon langzaam leeg te lopen en begin 2001 gaat dit hard. In Nederland wordt de zeperd van World Online – binnen twee weken na beursintroductie zijn de aandelen gehalveerd in waarde – symbool voor het uiteenspatten van dromen en vervolgens het verlies van stapels geld. Het ene na het andere dotcom-bedrijf knapt als een zeepbel. Beurskoersen dalen over de hele linie en leiden tot inzakken van de wereldhandel en daarna van investeringen en bestedingen.

Het dieptepunt van de crisis ligt voor Nederland in 2002 en 2003 met een groei van rond de nul procent. Nederland doet het slechter dan de andere eurolanden. De regering bezuinigt om binnen de

Fig. 2 Werkloosheid Nederlandse beroepsbevolking, 1970-2010*

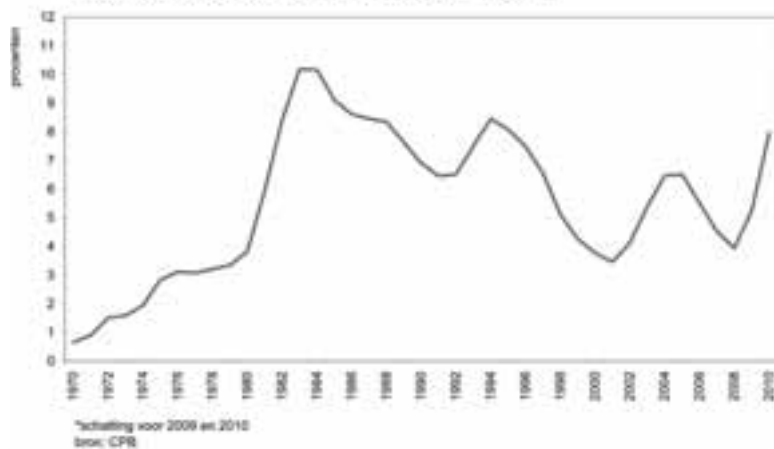

Fig. 3 Werkloosheid van Marokkaanse, Turkse en Surinaamse Nederlanders, 1979-2009*

begrotingsgrenzen van de EMU (unie van euro-landen) te blijven en verdiept en verlengt daarmee de neergang. Bovendien worden de pensioenfondsen gedwongen tot premieverhogingen – noodzakelijk om hun dekkingsgraad op te krikken na de beurscrash – die de winsten en bestedingen drukken. De export zorgt voor enige compensatie en trekt uiteindelijk, dankzij een sterke groei van de wereldhandel, de Nederlandse economie uit het dal.

De werkloosheid, die in de jaren negentig vrijwel onafgebroken is gedaald, loopt vanaf 2001 op tot 6,5 procent in 2004, dat is bijna een half miljoen mensen. Banen verdwijnen eerst in de marktsector en vervolgens ook bij de overheid, die overgaat tot bezuinigingen. De enige sector met werkgelegenheidsgroei is de zorg. In de bouw en een deel van de zakelijke dienstverlening (horeca en schoonmaak) blijft de vraag naar personeel relatief groot.

Opvallend is dat bij afnemende werkgelegenheid het aantal banen voor hoogopgeleiden blijft stijgen. Het verlies aan werk zit vooral bij de laaggeschoolde functies (CPB, 2006). Zelfs in een dotcom-crisis, waarbij hightech bedrijven op de fles gaan, betalen de laagst opgeleiden de tol. Hetzelfde treft jongeren: de jeugdwerkloosheid loopt op tot ruim 14 procent in 2004 en 2005.

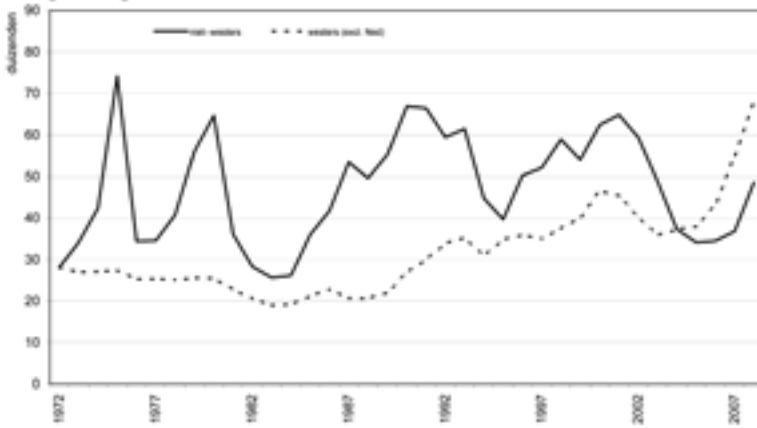
Ook allochtonen worden zwaar getroffen, maar het verschil met autochtonen is minder groot dan in de jaren tachtig. Het aantal werkloze niet-westerse allochtonen stijgt naar 16,5 procent in 2005. Hun arbeidsmarktpositie is nog altijd zwak, de groep is relatief jong en, hoewel stukken hoger opgeleid dan in de jaren tachtig, nog altijd lager dan autochtonen. Niet-westerse allochtonen hebben, omdat ze jong en laagopgeleid zijn, tweemaal zo vaak een flexibel contract als autochtonen: 21 procent tegen 9 procent (CBS, 2008). Van de niet-westerse allochtonen werkt een kwart in de horeca, de schoonmaak en bij uitzendbureaus; bedrijfstakken met een zwakke rechts-

positie – tegen autochtonen met 7 procent (UWV, 2009). In 2005 begint de arbeidsmarkt weer aan te trekken; voor allochtonen ligt het omslagpunt een jaar later – maar in 2007 lopen allochtonen een deel van hun achterstand op de autochtonen in.

Eind 2008 is de werkloosheid van niet-westerse allochtonen bijna driemaal hoger dan die van autochtonen; midden jaren negentig was dat bijna vier keer zoveel. De arbeidsparticipatie stijgt van 47 procent in 2004 tot bijna 56 procent eind 2008 (Forum, 2009). De werkloosheid onder niet-westerse allochtone jongeren daalt flink, maar blijft relatief hoog met 15 procent eind 2007 en stijgt tot 17 procent.

Ofschoon de internetcrisis langer duurt dan die in de jaren 80, is er minder sprake van een crisisstemming. De werkloosheid ligt lager, de koopkrachtdaling blijft beperkt, de huizenprijzen stijgen zelfs (begin jaren tachtig gingen die fors omlaag; 35 procent tussen 1979 en 1983) en de crisis is voorafgegaan door een aantal jaren waarin flink is verdiend, door iedereen. Geen wonder dat er nauwe-

Fig. 4 Immigratie naar westerse en niet-westerse herkomst, 1972-2008

bron: CBS

lijks maatschappelijke onrust is over verlies van werkgelegenheid en (een beetje) inkomen. Maar des te groter is de onrust over migratie en migranten. Vanaf midden jaren negentig is er opnieuw sprake van snel toenemende immigratie van niet-westerse migranten; deze maal vooral van vluchtelingen en vanwege familiehereniging.

Sinds 1968 heeft Nederland nu een positief immigratiesaldo. Inmiddels begint ook de tweede generatie enige omvang te krijgen. Al met al loopt tussen 1980 en 2003 het aantal niet-westerse migranten op van 500.000 tot 1,6 miljoen. Deze migranten vestigen zich merendeels in de grote steden en daarbinnen in een beperkt aantal wijken. Na een forse toename van het aantal migranten is er nu ook een sterke concentratie.

Op het hoogtepunt van de immigratiegolf, aan het begin van de economische crisis en vrijwel tegelijk met '11 september' staat de figuur Pim Fortuyn op. Hij mobiliseert een – tot dan toe verborgen gebleven? – ongenoegen bij veel burgers. Ongenoegen over onder meer integratie, islam, etnische criminaliteit, 'de buitenlanders' in het algemeen en de vrees voor verlies van nationale eigenheid door een softe elite. Op 6 mei 2002 wordt Fortuyn vermoord en tien dagen later stemt 17 procent van de kiezers bij de Tweede Kamerverkiezingen op zijn partij, de LPF.

Na de *werdegang* van de LPF, die samenvalt met het herstel van de economie, lijkt dit ongenoegen weer te verdampen. Maar de opkomst van eerst Verdonk en later Wilders laat zien dat er een blijvend ongemak bestaat onder een substantiële minderheid van de Nederlanders over de aanwezigheid en het gedrag van migranten, naast een ongenoegen over hoe de *mainstream* van de politiek zich verhoudt tot migranten.

Omgekeerd is er bij een deel van de tweede generatie migranten ongemak over de beperkte ruimte om te (kunnen) zijn wie ze willen zijn, met name wat hun religieuze identiteit aangaat. Het gevolg

is een steeds scherper wordende woordenstrijd die zich afspeelt op vele podia, waarbij de ene partij aanvalt – ‘het mag eindelijk gezegd worden’ – en de andere verdedigt.

Afgezien van enkele heftige incidenten – de moord op Theo van Gogh en in reactie daarop de bedreigingen van en brandstichtingen in moskeeën en islamitische scholen – manifesteren wederzijdse intolerante sentimenten van allochtonen en autochtonen, zich niet of nauwelijks in gewelddadige botsingen.

Een aparte categorie is een kleine, maar zeer zichtbare groep van voornamelijk Marokkaanse (laagopgeleide) stadsjongeren. Zij rebeleren tegen hun sociaal marginale positie met irritant tot crimineel straatgedrag en zijn daarmee een zelfstandige bron voor intolerante sentimenten.

Met de economische neergang als gevolg van de internetbubble en de veranderende politieke opvattingen over migranten en migratie, komt aan de groei van immigratie een einde, in elk geval tijdelijk. Tegelijkertijd doet zich een nieuwe ontwikkeling voor. Op 1 mei 2004 wordt een aantal Oost-Europese landen lid van de EU. Daarmee doen Oost-Europeanen hun entree op de Nederlandse arbeidsmarkt, met name Polen.

De kredietcrisis

Vijf jaar na het dieptepunt van de internetcrisis komt de kredietcrisis, die vanaf de herfst van 2008 als een veenbrand over de wereld trekt. Het begin ligt in de VS. Goedkope kredieten worden gestoken in lucratieve maar risicovolle financieringen van huizen. Als deze zeepbel barst, raken banken en andere financiële instellingen in grote problemen. De geldmarkten vallen vrijwel stil en dat leidt tot een ongekend scherpe uitval van bestedingen en productie. De wereldhandel daalt met vele procenten. De uitvoer van bijvoorbeeld

Japan naar de EU is in januari 2009 bijna 50 procent lager dan een jaar daarvoor (CPB, 2009a). De wereldhandel daalt over geheel 2009 naar verwachting met 15 procent (CPB, 2009b). Aangezien Nederland sterk afhankelijk is van de wereldhandel komt de klap hard aan. De economische krimp van de Nederlandse economie wordt met name veroorzaakt door de afnemende export.

In eerste instantie wordt vooral de maakindustrie getroffen, met internationaal als grote slachtoffer de autoindustrie. In Nederland krijgen de chemie- en metaalsector het eerst te maken met vraaguitval, vervolgens de dienstverlening (met name transport en groot-handel), horeca en, vanaf het tweede kwartaal van 2009, ook de bouw. De daling van de werkgelegenheid hobbelt daar met enige vertraging achteraan. Opvallend is dat halverwege 2009 driekwart van de toename van het aantal werklozen voor rekening komt van mannen; ongetwijfeld het gevolg van het feit dat in de zwaarst getroffen sectoren meer mannen werken. Voor de overheid en de zorg, waar naar verhouding meer vrouwen werken, voorspelt het CPB nog enige werkgelegenheidsgroei. Het is niet onwaarschijnlijk dat straks ook bij de overheid banen zullen verdwijnen, aangezien de overheid op kortere of langere termijn zal moeten bezuinigen vanwege de omvang van de staatsschuld en het begrotingstekort.

In de loop van 2009 loopt de werkloosheid op van 4 tot 5 procent, de voorspelling is dit in een hoger tempo doorgaat in 2010. Naar verhouding zullen hier veel middelbaar en hoger opgeleiden onder zijn, maar door verdringingseffecten gaan uiteindelijk de laagst opgeleiden de meeste pijn voelen (UWV, 2009). Inmiddels is ook duidelijk dat, zoals gebruikelijk, jongeren als eerste de klos zijn. Jongeren hebben vaker flexbanen, zijn het laatst aangenomen en voor schoolverlaters zijn er minder banen. De jeugdwerkloosheid is in de zomer van 2009 al gestegen tot 11 procent.

Niet vrolijk stemmen de werkloosheidscijfers voor allochtonen. Van de niet-westerse allochtonen is halverwege 2009 ruim 11 procent

werkloos; voor de jongeren onder hen ligt dat cijfer al boven de 20 procent. En dan moet de grote werkloosheidshausse nog komen. Stevenen we daarmee af op een herhaling van de dramatisch hoge uitsluiting van allochtonen van de jaren tachtig? Inclusief het negatieve effect op de integratie? Wat voor effect zal dat hebben op de sociale en culturele verhoudingen? Deze vragen, die in de inleiding zijn gesteld, dringen zich in alle hevigheid op. We kunnen ze nu beantwoorden aan de hand van het verloop van de voorafgaande crises en een vergelijking met de actuele crisis. In die vergelijking zijn met name vijf aspecten van belang: de economie, de verandering van 'de allochtoon', de veranderde institutionele omgeving, het politiek-culturele klimaat en de demografie van de multiculturele samenleving.

2 Wat staat ons te wachten?

De economie

De huidige crisis lijkt in zijn aanloop het meest op die van de jaren dertig. Net als toen gaat het nu om een ineenstorting van de financiële markten met als gevolg een acute vraag- en productie-uitval. Maar het vervolg is volledig anders. In tegenstelling tot de jaren dertig grepen overheden nu onmiddellijk in met steun aan financiële instellingen, waardoor een totale *crash* van de geldmarkt voorkomen is. Bovendien pompen overheden geld in de economie om de vraaguitval te compenseren. Tenslotte blijft ditmaal de nationale protectie beperkt, waardoor de wereldhandel niet totaal tot stilstand is gekomen.

Door deze reactie lijkt de lengte van de crisis en de impact beperkt te worden. Vijf jaar lang een economische krimp en een werkloosheid van 19 procent, zoals in de jaren dertig, lijken niet waarschijnlijk. Een herhaling van de massale armoede en uitzichtloosheid van die periode is evenmin waarschijnlijk. Sterker, het gemiddelde inkomen zal in 2009 nog stijgen; 2010 krijgt slechts een kleine min in de voorspellingen.

Maar dit is een gemiddelde; wie werkloos wordt krijgt te maken met een flinke inkomensdaling. De hervormingen van het sociale stelsel in de jaren tachtig en negentig tonen hier een keerzijde met een vergrote kans op een snellere en diepere inkomensval. Toekomstige overheidsbezuinigingen, ingegeven door de staatsschuld en het begrotingstekort, kunnen de voorzieningen verder aantasten. Voor diegenen die langdurig zonder werk komen te zitten is relatieve armoede een reëel perspectief.

Met een werkloosheid die oploopt tot 8 procent en een overheid die moet bezuinigen, vertoont de huidige crisis in zijn verloop overeenkomsten met die uit de jaren tachtig. Toch zijn er belangrijke verschillen. Destijds was de Nederlandse economie ‘ziek’, nu is de uitgangspositie beter, waardoor het incasseringsvermogen van bedrijven (winstgevendheid) en het Rijk (schatkist) groter is. Toen was er sprake van een aanbodcrisis (overcapaciteit) die leidde tot sanering en herstructurering, momenteel is er vraaguitval waarop de beste reactie een bestedingsimpuls is. Dat zou impliceren dat het banenverlies door de krimp nu tijdelijk is: er verdwijnen geen sectoren, en zodra de vraag weer aantrekt, zo is de hoop, komen deze banen terug. Niet precies dezelfde banen, want er is sinds september 2008 wel wat veranderd. Het is bijvoorbeeld zeer de vraag of banken en de auto-industrie er straks weer net zo uit zullen zien. Niettemin is een herhaling van de jaren 80, toen hele groepen werknemers door herstructurering van de industrie hun werk definitief zagen verdwijnen, niet waarschijnlijk.

Toch hebben sommigen meer te vrezen dan anderen. De kredietcrisis treft vooral de industrie, transport, handel, horeca en de bouw. Daar sneuvelen de banen, terwijl de werkgelegenheid bij overheid en zorg (voorlopig nog) enigszins zullen groeien, aldus het CPB. Aangezien allochtonen relatief vaker werkzaam zijn in de industrie en commerciële dienstverlening en juist minder in de zorg, pakt dat voor hen als groep ongunstig uit (CBS, 2008).

De internetcrisis leert dat niet-westerse allochtonen bij ontslagrondes zwak staan omdat zij vaker een flexibel contract hebben dan autochtonen. Dat is niet omdat zij allochtoon zijn, maar omdat ze relatief jong en laagopgeleid zijn. Deze twee kenmerken hebben daarnaast een zelfstandig effect: werkgevers ontslaan eerder laaggeschoolden omdat in hen meestal minder is geïnvesteerd dan in hooggeschoolde werknemers. Ook hebben jongeren minder bescherming dan ouderen door het *last-in-first-out* principe. Jong en laagopgeleid betekent

bovendien een lager inkomen en dat is goedkoper bij ontslag. Populair gezegd: jongeren en laagopgeleiden zijn de klapstoeltjes van de arbeidsmarkt. Des te sterker geldt dit voor de groep die beide kenmerken combineert: jong én laagopgeleid, onder wie een oververtegenwoordiging van allochtonen (CBS, 2008; WRR, 2009). Dat het CPB aan het begin van nieuwe massawerkloosheid aan de bel heeft getrokken over de positie van allochtonen lijkt daarmee terecht: zij werken in de sectoren waar de grootste klappen vallen en staan zwak op de arbeidsmarkt.

De nieuwe allochtoon is niet de oude

Dit betekent niet dat er een herhaling van de dramatische uitschakeling, zoals die in de jaren 80 plaatsvond, staat te gebeuren. De allochtonen die zich op de arbeidsmarkt begeven zijn namelijk beslissend anders dan die van toen: met name hun opleiding is stukken hoger. In 1988 hadden acht op de tien Turken en negen op de tien Marokkanen hoogstens basisonderwijs genoten (SCP, 1998); daarmee waren ze kansloos toen ze hun baan kwijtraakten. Bijna twintig jaar later, in 2006, heeft inmiddels de helft van de Turken en Marokkanen (25-65 jaar) minimaal vmbo en bijna 30 procent heeft havo of meer (CBS, 2008). Elke nieuwe generatie is weer beter opgeleid. Van de 25- tot 34-jarige Turken en Marokkanen heeft ruim 40 procent havo of meer; 10 procent heeft hbo of wo. Voor de Surinamers en Antillianen van deze generatie is er bijna geen verschil meer in opleiding met de autochtonen. Daarmee zijn de kansen op het behouden van een baan en vooral ook heroveren van werk veel groter dan die van de allochtonen in de jaren tachtig. Leeftijd speelt hier ook een rol. Vergeleken met de jaren 80 zijn allochtonen jong en jongeren verliezen weliswaar sneller werk, zoals hierboven is geconstateerd, maar ze komen ook eerder weer eerder aan de slag, zo laten voorgaande crises zien. Mits ze opgeleid zijn.

De concurrentiepositie van de allochtonen op de arbeidsmarkt is nog altijd relatief zwak, maar vergeleken met 25 jaar geleden dus flink verbeterd. Dat straks het werkloosheidscijfer, zoals in de jaren 80, stijgt tot vier keer die van de gehele bevolking, lijkt op basis hiervan niet waarschijnlijk. Maar zelfs als de verhouding van de werkloosheid tussen allochtonen en autochtonen blijft zoals die is aan het begin de kredietcrisis – bijna driemaal hoger – zal de werkloosheid van niet-westerse allochtonen, met name die van Turken en Marokkanen, gaan oplopen tot ruim boven de 20 procent. Voor de jongeren onder hen betekent dat een stijging tot boven de 30 procent (voor de Marokkaanse jongens is dat cijfer halverwege 2009 al bereikt).

De institutionele omgeving

Anders dan in de jaren 80 zal de samenleving niet accepteren dat grote groepen werklozen blijvend aan de kant komen te staan. Dat heeft twee oorzaken. In de eerste plaats is dat de veranderde institutionele omgeving. Het sociale zekerheidsstelsel is volledig op de schop gegaan. De WAO, WW, Ziektewet, Bijstandswet, de arbeidsvoorziening en de regulering van de arbeidsmarkt zijn sinds de jaren negentig allemaal aangepast, waarbij de nadruk is komen te liggen op de terugkeer naar arbeid. Aanleiding hiervoor waren de kosten en een veranderde opvatting over het belang van arbeid voor het individu. Meer recentelijk is daar nog iets anders bijgekomen, namelijk de verwachting dat door ontgroening en vergrijzing er een tekort aan werkende handen zal ontstaan. Dit is een grote verandering ten opzichte van de jaren 80, toen het idee bestond dat er arbeid te veel was. Vijfentwintig jaar geleden was het parool ‘minder werken’. De boodschap luidt nu: ‘iedereen aan de slag’. Dit moet vervolgens wel met een korreltje zout genomen worden, want werkgevers zullen altijd proberen de laagst productieven aan de kant te houden.

Het gecombineerde effect van beter opgeleide allochtonen en een institutionele nadruk op arbeidsparticipatie was al zichtbaar in het verloop van de internetcrisis, toen de flink gestegen werkloosheid onder allochtonen binnen een paar jaar was teruggedrongen tot het niveau van direct voor de crisis. Dat er de komende jaren een herhaling komt van het jaren 80-scenario, waarin bepaalde groepen langdurig en zelfs blijvend gedumpt worden in een uitkering, ligt daarom normaal gesproken niet voor de hand.

Het gevoel voor urgentie om iedereen betrokken te houden op de arbeidsmarkt, is terug te zien in de politieke eensgezindheid over de aanpak van de jeugdwerkloosheid. Al in het voorjaar van 2009, aan het begin van de crisis, kwamen maatschappelijke organisaties en overheid met een pakket aan maatregelen en een zak geld. Een zelfde urgentie verdient een plan van aanpak voor de stijgende (jeugd) werkloosheid onder allochtonen. De vraag is echter of daar publieke en politieke steun voor is. Geld spenderen aan allochtonen is niet populair – zie de Kamervragen naar de kosten van migranten voor de samenleving.

Het politieke en culturele klimaat

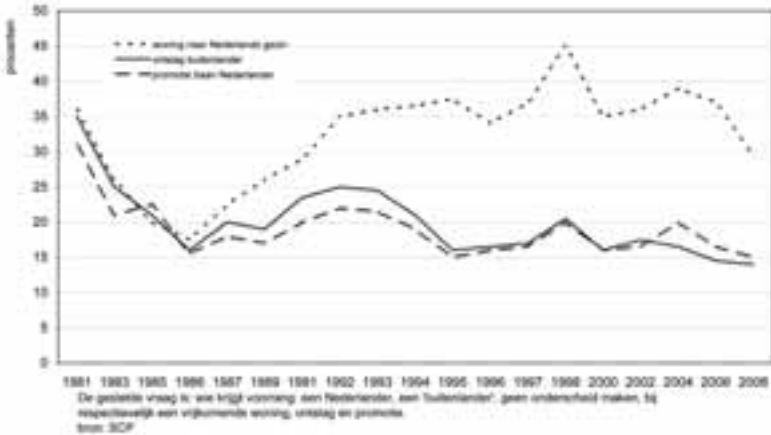
Daarmee komen we bij het vierde en meest onvoorspelbare aspect, dat van de sterk veranderde politiek-culturele omgeving. Autochtone burgers en politici staan kritischer en intoleranter tegen over migranten, zoals onder andere blijkt uit de uitlatingen van achtereenvolgens Fortuyn, Verdonk en Wilders, en uit de politieke steun die zij daarmee verwerven. De vraag is of een dergelijk klimaat een reactie kan aangaan met de voorspelde hoge werkloosheid. Iets scherper geformuleerd: zal massawerkloosheid leiden tot verdere polarisering en uiteindelijke tot etnische spanningen? En kan, omgekeerd, het klimaat de economische marginalisering van allochtonen versterken?

De Hoge Commissaris voor vluchtelingen van de VN, de Portugese oud-premier Guterres, wees er begin 2009 op dat een crisis een aanjager is van xenofobie. “In my experience as a politician I’d say that when things go wrong in a country there are two potential targets: one is the government, the other is the foreigners.”

In landen waar de werkloosheid al is opgelopen tot boven de 10 procent, zoals Spanje, Ierland en Engeland, hebben zich gewelddadige incidenten voorgedaan waarbij migranten het doelwit zijn.

Maar werkt het ook zo? De Nijmeegse hoogleraar Scheepers verrichtte met anderen onderzoek naar het verband tussen werkloosheid en steun voor discriminatie van minderheden in Nederland tussen 1979 en 2004 (Coenders e.a., 2008). Daarvoor maakten zij gebruik van een langlopende enquête van het SCP. Sinds 1979 wordt jaarlijks de vraag gesteld of er rekening gehouden zou moeten worden met afkomst bij woningtoewijzing, ontslag en promotie. Zie onderstaande figuur.

Fig. 5 Discriminatiegeneigdheid, bevolking vanaf 16 jaar, 1981 - 2008/9

In 1979 is circa eenderde een derde van de Nederlanders geneigd tot discriminatie. Dit aantal daalt vervolgens scherp tot onder de 20 procent medio jaren tachtig. De neiging om te discrimineren bij woningtoewijzing stijgt dan weer naar 35 procent en blijft vanaf begin jaren negentig redelijk constant – met een kleine knik omhoog in 1998 en 2002. Het aantal voorstanders van discriminatie bij ontslag en promotie ligt lager en schommelt vanaf 1986 tussen de 15 en 20 procent.

Is er een relatie tussen werkloosheid en discriminatie? Ja, die is er, zo blijkt uit Scheepers' onderzoek. Het niveau van de werkloosheid heeft geen invloed, de verandering ervan wel: bij stijgende werkloosheid neemt de steun voor discriminatie toe en bij daling neemt die af. In een periode waarin banen verdwijnen, voelen mensen de dreiging dat ze hun werk kunnen verliezen en gaan ze met een scheef oog naar anderen kijken.

Scheepers c.s. onderzochten ook het verband tussen immigratie en discriminatie. In dit geval is niet de verandering maar de absolute omvang van de immigratie bepalend: hoe hoger de immigratie hoe meer discriminatiegevoelens. Ook hier is de perceptie van concurrentie de mogelijke verklaring. De conclusie is dat Nederlanders een etnische dreiging ervaren die oplaat of wegzakt naar gelang men meer moet wedijveren met anderen. Die etnische dreiging wordt sterker gevoeld door laagopgeleiden, kleine zelfstandigen, werklozen en gepensioneerden, zo blijkt uit het onderzoek.

Maar dit is nog niet het volledige verhaal. Economische concurrentie is niet de enige bepalende factor voor de mate van gevoelens van discriminatie, zo laten Scheepers c.s. zien. Van belang is ook de concurrentie van identiteiten, ofwel de vrees voor verlies van eigenheid. Sinds de eeuwwisseling is die angst toegenomen, zoals onder meer valt af te lezen uit het heftige debat over de islam als bedreiging voor de Nederlandse cultuur. En, zo toont het onderzoek aan, hoe gro-

ter die vrees, des te meer gevoelens van discriminatie. De etnische verhoudingen worden dus bepaald door een mix van materiële en culturele omstandigheden.

Dat er sprake is van een combinatie van factoren verklaart dat de 'discriminatie-trend' in de figuur niet naadloos de trend van de economie volgt. Scheepers stelt daarom uiteindelijk ook vast dat intolerantie en steun voor discriminatie moeilijk te voorspellen is. De mix van de sociale context wijzigt voortdurend. Op dit moment belooft die context, met een oplopende werkloosheid in combinatie met een op de islam toegespitst identiteitsconflict, niet veel goeds. Op basis van het recente verleden is het te verwachten dat de steun voor discriminatie zal toenemen, zegt Scheepers in een mondelinge toelichting. Daarmee zullen de etnische relaties (verder) onder druk komen te staan.

Hoe kunnen dergelijke oplopende etnische spanningen zich uiten? Politiek kan dat leiden tot meer steun voor anti-allochtone partijen. Anders dan in de jaren dertig en jaren tachtig laten ontzuilde burgers/kiezers zich niet langer door de gevestigde orde voorschrijven wat fatsoenlijk is en wat niet. Maatschappelijk kan dit manifesteren in een verhit, polariserend publiek debat (waar iedereen aan meedoet, want de Nederlandse burger is niet alleen ontzuild, maar ook geëmancipeerd en hoger opgeleid dan ooit), meer wij-zij denken en een toename van wrok en boosheid in beide 'kampen'. Dit alles vormt een voedingsbodem voor etnische botsingen.

Maar voorlopig zijn er nog geen aanwijzingen voor een toename van gevoelens van discriminatie. Het doorlopende belevingsonderzoek van het SCP (elk kwartaal sinds begin 2008) laat zien dat negatieve opvattingen onder autochtonen in het eerste kwartaal van 2009 zelfs afnemen. De stelling 'dat Nederland een prettiger land zou zijn als er minder migranten zouden wonen', wordt door minder mensen onderschreven dan een kwartaal en een jaar daarvoor. De stelling dat 'de aanwezigheid van verschillende culturen een winst

is voor het land' wordt door méér mensen omarmd. In het tweede kwartaal zijn de standpunten weer wat intoleranter, maar nog altijd positiever dan in 2008.

Demografie

Het voorspellen van toenemende intolerantie en etnische spanningen lijkt dus voorbarig. Er is ook geen historisch precedent. Nederland heeft in tegenstelling tot omliggende landen geen geschiedenis van etnische botsingen en rellen (op eigen grondgebied), ook niet in economisch slechte tijden, zoals we in de beschrijving van de crises hebben gezien.

Toch is er reden om aan te nemen dat de risico's van oplopende werkloosheid op dit moment groter zijn dan bij eerdere crises. Naast het verscherpte culturele klimaat zijn er namelijk sterk veranderde demografische omstandigheden. De omvang van de groep niet-westerse allochtonen én hun concentratie is in twintig jaar enorm toegenomen. In dertig jaar is het aantal niet-westerse allochtonen verdrievoudigd tot 1,6 miljoen en daarvan woont ongeveer 40 procent in de vier grote steden. In Rotterdam, Amsterdam en Den Haag is inmiddels een op de drie inwoners niet-westers allochtoon (landelijk circa 10 procent).

Binnen deze steden zijn wijken waar het aantal niet-westerse allochtonen oploopt tot tweederde. Onder deze groepen is sprake van relatief grote armoede, veel uitkeringsafhankelijkheid, een jeugdprobleem van schooluitval en criminaliteit, en dat alles samengeperst in een beperkt aantal wijken. De met migratie samenhangende sociale problemen hebben massa gekregen.

Om een voorbeeld te geven: in Overtoomse Veld Noord in Amsterdam is 85 procent van de bewoners niet-westers allochtoon en de helft van de jongeren in deze buurt groeit op in een huishouden met een minimuminkomen (Dienst Onderzoek en Statistiek, 2007).

Een economische crisis met hoge werkloosheid zal zorgen voor verdere verarming van deze buurten en deze gezinnen. Het versoberde sociale stelsel vergroot de kans op een snelle inkomensval. Armoede en werkloosheid hebben een negatief effect op de schoolkansen van de kinderen (Esping-Andersen, 2005; SCP, 2008) en op de leefbaarheid in deze wijken. Bij zowel de allochtone als autochtone bewoners zal dit de gevoelens van achterstelling vergroten en de neiging tot afwending van de maatschappij versterken. Als gevolg van de segregatie in wonen en in onderwijs vormt werk voor veel laagopgeleide allochtonen de enige loopplank naar de autochtone meerderheidscultuur. Dat betekent dat werkloosheid het isolement vrijwel volledig maakt. Isolement zet een rem op integratie, bijvoorbeeld via een doorgaande huwelijksmigratie. Deze mechanismen traden ook op na de crisis van de jaren 80, maar het verschil is dat ze nu plaatsvinden in wijken waar de getroffen groepen, met name Turken, Marokkanen en Surinamers, ieder afzonderlijk soms 20 tot 40 procent van de bevolking uitmaken. Dit volume gevoegd bij de toegenomen opleiding, mondigheid en integratie, maakt deze groepen minder weerloos dan de eerste generatie 25 jaar geleden. Dat betekent dat ze wellicht minder gelaten hun marginalisering zullen accepteren.

In dezelfde en in aanpalende wijken wonen ook de economisch meest kwetsbare autochtone groepen (met een laag inkomen en lage opleiding). Zij ervaren hun eigen minderheidspositie in die wijken als een bedreiging. Indien zij door de crisis worden getroffen (baanverlies, lager inkomen) kan het ongenoegen hierover tot explosieve situaties leiden. Onverwachte en daarmee onvoorspelbare incidenten kunnen de spreekwoordelijke lont in het kruitvat zijn.

Wethouders van Rotterdam en Den Haag hebben in het recente verleden aangegeven dat doorgaande immigratie de spankracht van hun stad te boven gaat; niet alleen die van het gemeenteapparaat maar ook die van de burgers. De etnische relaties in de grote steden

staan onder druk. Het eerder aangehaalde onderzoek van Scheepers c.s. laat zien dat immigratie van invloed is op de gevoelens van discriminatie. De crisis van de jaren 80 en de internetcrisis gingen samen met een (scherpe) daling van de immigratie en dempte daarmee de mogelijke etnische spanningen. Het is de vraag hoe dat nu zal gaan. De immigratie is sinds 2005 weer stijgende en bereikte in 2008 een recordhoogte (CBS, 2009a). Dat is mede het gevolg van een snelle toename van het aantal Oost-Europese werknemers, grotendeels Polen. In de eerste helft van 2009 kwam de groei van het aantal Oost-Europeanen tot stilstand. Naast de stijgende werkloosheid en het culturele klimaat is er een derde sein dat oranje knippert.

3 De risico's en actie

De gevolgen van de kredietcrisis op de werkloosheid onder allochtonen zijn waarschijnlijk minder dramatisch dan in de jaren 80, maar de sociale en culturele implicaties ervan kunnen door de veranderde context veel heftiger zijn. De risico's zijn te lokaliseren bij een beperkt aantal groepen.

Risico's

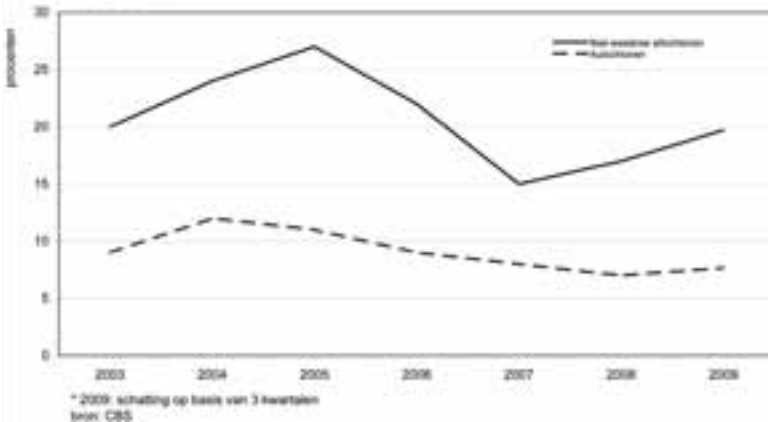
*** Laaggeschoolde allochtone stadsjongeren**

Elke crisis zorgt voor hoge jeugdwerkloosheid. Dat is het gevolg van de zwakke positie op de arbeidsmarkt van jongeren. De term 'lost generation' is alweer gevallen. Dat is voorbarig. Het verleden leert dat juist jongeren na een crisis ook snel (weer) aan de bak komen. Dat geldt echter niet voor de hele groep, voor de laagst opgeleiden onder hen zal het heel lastig worden. Het gaat met name om de jongeren die geen startkwalificatie halen. Jaarlijks zijn dat er ongeveer 50.000; een kwart van het totaal aantal leerlingen van een enkele jaargang. Een deel van hen gaat later alsnog weer onderwijs volgen, maar elk jaar komen er ook weer nieuwe bij. Circa driekwart van de groep zonder startkwalificatie heeft weliswaar een diploma, maar dat wordt als onvoldoende beschouwd (vmbo, mbo-1); een kwart van hen bezit geen enkel diploma.

Het SCP heeft recentelijk de achtergronden en kenmerken van deze jongeren uit de doeken gedaan (SCP, 2008). De uitvallers komen uit de laagste niveaus van vmbo en mbo, zijn merendeels jongens, met een oververtegenwoordiging van niet-westerse allochtonen. Ze

wonen vooral in de vier grote steden (in Amsterdam is de uitval drie keer hoger) en binnen die steden vooral in de achterstandswijken en zitten op zwarte scholen. De etnische en de stedelijke component zijn grotendeels terug te voeren op de sociaal-economische achtergrond van de ouders: lage opleiding, laag inkomen, geen werk en eenoudergezin. Deze factoren vergroten elk op zich – en helemaal in combinatie – de kans op uitval. Toch is er volgens het SCP ook een zelfstandige invloed van stad en wijk. De cumulatie van problemen vergroot de uitval. De WRR noemt deze groep de ‘overbelasten’: jongeren ‘die gebukt gaan onder een opeenstapeling van problemen, uiteenlopend van beperkte vaardigheden en gedragsproblemen tot gebroken gezinnen, chronische armoede en werkloosheid, schulden, verslaving, criminaliteit in de directe omgeving, et cetera (...). Waar het om gaat is de optelsom. Een groot aantal leerlingen valt uit vanwege een stapeling van – elk op zichzelf misschien niet doorslaggevende – factoren. Ze krijgen van doen met zoveel problemen tegelijk

Fig. 6 Werkloosheid autochtone en niet-westerse allochtone jeugd (15 tot 25 jaar), 2003 - 2009*

dat ze – als ware het jongleurs die net een bal te veel in de lucht moeten houden – bezwijken onder de totale belasting’ (WRR, 2009).

Dat was voor de crisis, die daar nu overheen komt. De eerste tekenen zijn zichtbaar. De stijgende jeugdwerkloosheid komt, zo meldt het CBS halverwege 2009, vooral voor rekening van de jongeren zonder startkwalificatie. De werkloosheid van niet-westerse allochtone jongeren is gestegen tot ruim 20 procent; voor de Marokkaanse jongens ligt die al op 30 procent.

Het ROA (Universiteit Maastricht) schat op basis van eerdere crises dat de werkloosheid van de ondergekwalificeerde jongeren kan oplopen tot 50 procent (UWV, 2009). De kans dat deze jongeren langdurig aan de kant komen te staan is groot, en daarmee de kans op blijvende uitschakeling. Het gevaar dreigt dat hen het lot wacht van de jongeren van met het allerlaagste niveau, afkomstig van het praktijkonderwijs en het speciaal onderwijs (zo laag dat ze niet eens meegeteld worden bij diegenen die geen startkwalificatie hebben), die de laatste jaren steeds sneller definitief afgeschreven worden via de Wajong. Hun lot vormt de keerzijde van de kenniseconomie. In tijden van crisis wordt nog eens extra aan de boom (van kennis) geschud. Ondanks toekomstige arbeidsschaarste is het nodig toch bedacht te zijn voor een herhaling van het WAO-drama van de jaren 80, nu voor onopgeleide jongeren. De concentratie van deze groep in achterstandswijken van grote steden vormt een extra risico; voor de jongeren, voor de buurt en voor de samenleving. Het gaat hier vooral om niet-westerse allochtone jongens. Hun kansen zijn slecht. Daarnaast kan langdurige uitschakeling door oplopende werkloosheid een proces aanjagen zoals hierboven is aangestipt. Dit zal bij hen gevoelens van achterstelling vergroten en de neiging tot afwendiging versterken.

De bevestiging die deze jongens niet krijgen van de samenleving zullen ze zoeken in de eigen groep, die in deze wijken groot genoeg is. De boosheid kan naar binnen gekeerd zijn, bijvoorbeeld rond reli-

gie, of naar buiten gericht door rebelse baldadigheid. Beide keuzes zijn niet bevorderlijk voor hun maatschappelijke kansen. Voor de betrokken wijken, die al langer kampen met overlast van groepen van allochtone jongens, betekent dit meer sociale onrust. Langdurige werkloosheid van jongeren is een bevestiging én versterking van de reproductie van armoede in deze buurten. Het grootstedelijk effect op schooluitval van jongeren, dat het SCP vaststelt, brengt deze wijken via werkloosheid en armoede in een neerwaartse spiraal. Dit alles jaagt de samenleving op kosten, in de vorm van gederfde inkomsten, extra zorg, uitkeringen en criminaliteit (onderzoek laat een relatie zien tussen schooluitval en criminaliteit, al is de richting van het verband onduidelijk). Deze kosten en de overlast van deze jongeren zijn weer een risico op zich, omdat ze brandstof zijn voor discriminatie bij autochtonen – al dan niet woonachtig in die wijken – en door opportunistische politici kunnen worden misbruikt voor politieke doelen.

*** Teleurgestelde hoogopgeleide migranten**

Onderzoek laat zien dat, opvallend genoeg, juist de hoger opgeleide en beter geïntegreerde allochtonen zich minder geaccepteerd en gerespecteerd voelen in Nederland dan laagopgeleiden (SCP, 2007). De eerste verklaring voor deze zogenaamde ‘integratieparadox’ is dat hoogopgeleide allochtonen meer obstakels en discriminatie ervaren op de arbeidsmarkt. In vergelijking met hoogopgeleide autochtonen hebben ze het gevoel moeilijker aan een baan te komen en dat zij onder hun niveau werken (Gijsberts&Vervoort, 2009). Investeren in opleiding leidt niet tot het verwachte succes. Dit veroorzaakt teleurstelling over de kansen die Nederland hen biedt. Op basis van een inventarisatie van vele studies stelt het SCP vast, dat niet-westerse allochtonen gediscrimineerd worden bij het vinden van werk, niet in beloning en beroepsniveau (SCP & Art. 1, 2007). Wel zijn er verschillen tussen groepen: Turken en Marokkanen, en dan met name

mannen, lijken wel degelijk te worden gediscrimineerd op beloning en beroepsniveau, juist ook de hoogopgeleiden (Langenberg & Lautenbach, 2007; Zorlu, 2009). Opvallend is ook dat een op de drie werkgevers helemaal geen niet-westerse allochtonen in dienst heeft (CBS, 2008). Dat wijst op bewuste selectie. Werkgevers hebben een rangorde en Marokkanen staan daarbij op de laatste plaats (SCP & Art.1, 2007). In tijden van een ruime arbeidsmarkt kunnen werkgevers nog selectiever zijn. De kansen voor opgeleide allochtonen worden niet groter. En dat kan alleen maar teleurstelling versterken. De tweede verklaring voor de integratieparadox is dat hoogopgeleide allochtonen meer meekrijgen van het politieke debat over allochtonen. De woordkeus, de negatieve lading, de generalisaties en de polarisatie geven opgeleide allochtonen het idee dat ze niet welkom zijn.

Terwijl ze aan alle eisen van integratie voldoen, misschien wel volledig assimileren, is het nog niet goed genoeg. Zij blijven 'allochtonen' en de 'autochtonen' gaan over het deurbeleid. Dat doet denken aan een eerdere periode in de geschiedenis. De crisis zal het politieke klimaat waarschijnlijk verharden, en het gevoel van afwijzing versterken.

Gefrustreerde verwachtingen kunnen zich op verschillende manieren uiten. Veel allochtonen, juist ook die van de tweede generatie, hebben plannen om te emigreren. Bijna een op de vijf allochtone mannen die hier is geboren, denkt erover te vertrekken naar het buitenland (CBS, 2009c). De frustratie kan zich ook op militantere wijze uiten. Teleurgestelde dan wel wrokkige, opgeleide migranten kunnen stem geven aan de gemarginaliseerden in de eigen groep, waaronder de boze jeugd en afgeschreven ouderen. In plaats van zich stilzwijgend in de hoek te laten drukken, zullen ze hun rechten opeisen.

Publieke en politieke manifestatie van ongenoegen kan een versterkend effect hebben op de emancipatie van allochtonen. Het kan

tegelijkertijd zorgen voor verscherping van tegenstellingen langs etnische of religieuze lijnen, met groepen die in een spiraal van polarisatie elkaar naar het leven gaan staan. Het is de dunne lijn tussen 'Black Power' en 'Black Panther'.

*** Teleurgestelde laagopgeleide autochtonen**

Hiervoor is al meerdere keren vastgesteld dat de laagst opgeleiden de hardste klappen van de crisis zullen krijgen. Nederland is een vrij perfecte meritocratie, waarin verdienste wordt afgemeten aan kennis, en kennis weer aan diploma's. Diploma's bepalen de toegang en vooruitgang op de arbeidsmarkt en daarmee het toekomstig inkomen, netwerk, politieke invloed; en vervolgens ook de onderwijskansen en daarmee de maatschappelijk kansen van hun kinderen. Alleen in de sport en de cultuur tellen prestaties los van diploma's. Dat is een hard gelag voor diegenen die niet kunnen leren maar wel verdienen hebben. Aanhaken is moeilijk en altijd onzeker. Bij elk beetje tegenslag dreigt het gevaar van uitschakeling, zeker voor wie niet piepjong meer is. Laagopgeleiden zijn opgegroeid met het idee dat Nederland een welvaartsland is, waarvoor hun ouders hard hebben gewerkt. Ze ontdekken dat twaalf jaar naar school gaan nóg niet voldoende is. Zij delen niet mee en tellen niet mee. Dat zijn gefrustreerde verwachtingen. De boosheid daarover richt zich op de gevestigde politieke orde, die immers verantwoordelijk gesteld kan worden, en op ieder ander die de schuld kan krijgen: de intellectuelen, de brildragers, de allochtonen. De laatste groep is als 'buitenstaander' een ideaal doelwit, op wie reële en irreële problemen geprojecteerd kunnen worden, zodat uitbanning een oplossing wordt. En tot hun verbazing merken ze dat ze daarmee invloed verwerven: de gevestigde orde weet zich geen raad, schuttert, stottert en neemt van de weeromstuit elke uitlating, hoe onzinnig of kwetsend ook, ineens serieus. Voorlopig gaan ze daar niet op in, want het plezier is de macht die ze voelen, eindelijk eens

de elite 'een poepie te laten ruiken'.

Het gaat hier om laagopgeleide autochtonen. Zij functioneren economisch en maatschappelijk in de marge. In hun politieke manifestatie krijgen ze steun van anderen. Ook de iets beter geschoolden merken dat hun middelbare opleiding door de toename van scholing steeds minder waard wordt – diploma-inflatie – en geen garantie meer biedt. Zelfs hogeropgeleiden ontdekken dat ze er op de arbeidsmarkt niet meer bovenuit steken, nu inmiddels 50 procent van de jongeren hbo of wo volgt. Deze beter opgeleiden hebben persoonlijk minder te vrezen dan de laagopgeleiden, maar delen een teleurstelling over een samenleving die hen materieel, cultureel en moreel geen beschutting (meer) biedt – misschien helemaal geen *samenleving* meer is.

Oplopende werkloosheid en een bezuinigende overheid zijn een nieuwe voedingsbodem voor deze frustraties en zal de groep doen groeien. Het gaat nadrukkelijk ook niet alleen om werklozen, maar ook om werkenden. De scheidslijn tussen werk en werkloosheid is dun, helemaal in economisch gure tijden.

In actie

Over een crisis zijn veel verhalen te vertellen. Dat geldt al helemaal voor een crisis die zich nog aan het voltrekken is. Het verhaal dat hierboven verteld is, richt zich op de gevolgen voor de multiculturele samenleving. Het geeft aan wat we kunnen verwachten en doet dat op basis van verschillen en overeenkomsten met vorige crises. Sommige van de voorspelde ontwikkelingen zijn speculatiever dan andere die zich al aanwijsbaar aan het voltrekken zijn. Zeker is dat de aangekondigde massawerkloosheid als gevolg van de kredietcrisis de niet-westerse allochtonen onevenredig hard zal treffen. De werkloosheid van deze groep kan gaan oplopen tot boven de 20 procent. Dat is beduidend minder dan in de jaren 80, maar de sociale

en culturele gevolgen zijn ditmaal waarschijnlijk groter. Dat is het gevolg van de omvang en concentratie van allochtone risicogroepen en daarmee van de problemen. De crisis valt bovendien samen met oplopende politieke spanningen over de positie van niet-westerse allochtonen, waarbij de (wettelijke) grenzen van discriminatie, racisme en tolerantie worden opgezocht.

De beste oplossing komt natuurlijk in de eerste plaats van een algemeen antwoord op de kredietcrisis en het verdwijnen van banen. Wij beperken ons tot aanbevelingen die zich specifiek richten op de risico's die hierboven zijn beschreven: de laagopgeleide stadsjongens, de hoogopgeleide allochtonen en de laagopgeleide autochtonen.

Vooraf moet de vraag gesteld worden of specifiek beleid gewenst is voor groepen die bovenmatig worden getroffen. Specifiek allochtonenbeleid bijvoorbeeld is een politiek mijnenveld. Enerzijds kan het stigmatiserend werken, anderzijds kan het ressentimenten versterken (zie de Kamervragen over de kosten van migranten). Het is zaak hier niet te krampachtig over te doen. De oorzaak van werkloosheid ligt doorgaans niet bij de etniciteit maar bij andere kenmerken. Schooluitval is een probleem en concentreert zich in grote steden. Daarbinnen is het verstandig onderscheid te maken tussen de aanpak van verschillende groepen.

Daarmee zijn we meteen bij het eerste probleem. Het gros van de jeugdwerklozen komt uiteindelijk wel (weer) aan een baan, maar het risico zit bij een harde kern van jongeren die er niet in slagen de juiste diploma's te behalen. Dat is voor die jongens niet goed en maatschappelijk een gevaar. Het is zeer gewenst om de beleidsaandacht niet te versplinteren en de aanpak van de jeugdwerkloosheid (zie het plan van Hans de Boer) te concentreren op de schooluitval, - en om daarbinnen de meeste aandacht te richten op de vmbo's en ROC's met de hoogste drop-out percentages. In bijvoorbeeld het WRR-advies 'Vertrouwen in de school' (2009) en het SCP-rapport 'Gestruikelde voor de start' (2008) is uitvoerig beschreven hoe die

scholen en hun omgeving deze jongeren kunnen helpen. Het sluitstuk moet zijn dat deze jongeren werk krijgen. Het beproefde model van de gesubsidieerde banen zou, in deze crisistijden, voor deze jongeren weer ingezet kunnen worden. Een alternatief is het verlagen van bruto loonkosten voor specifieke groepen. De nieuwe wet WIJ regelt dat jongeren tot 27 jaar geen bijstand meer ontvangen en in plaats daarvan een recht krijgen op een werk/leeraanbod van de gemeente. Dat is een goede zaak. De garantie van werk helpt om de inspanning van scholing lonend te maken. Het zwakke punt van de wet is dat er voor de jongeren geen deelnameplicht is. Dat is riskant. Het gevaar is dat jongeren uit het zicht van school, werk of uitkering voor illegale manieren van overleven zullen kiezen. Dat geldt zeker voor de jongeren uit de achterstandswijken, de 'overbelasten' in termen van de WRR. Daarom zou de wet uitgebreid kunnen worden met een maatschappelijke (of militaire) dienstplicht voor iedereen tussen de 18 en 27 jaar die niet werkzaam is en niet naar school gaat.

Ten slotte is een relativering van de startkwalificatie gewenst. 'School' is een keurslijf waar niet iedereen in past. Een diploma is niet de enige maatstaf van iemands kwaliteiten. De verlenging van de schoolplicht naar 18 jaar voor diegenen die geen startkwalificatie hebben, ingevoerd in 2007, is geen goed besluit. Dit is een diskwalificatie van het vmbo en de vmbo-ersleerlingen, en een ontkenning van de inspanning die daar wordt geleverd. De verplichting van de startkwalificatie draagt bovendien bij aan diploma-inflatie want als iedereen die kwalificatie straks heeft, is ze niets meer waard. Dit is de paradox van scholing. Dat jongeren nu gestimuleerd worden langer op school te blijven, is gek genoeg slecht voor de onderlaag: het zorgt voor toename van hun achterstand ('geen startkwalificatie' is straks het toegangsticket voor de Wajong). Beter dan een verhoging van de leerplicht tot 18 jaar is een combinatie van leren en werken, zoals je die in veel omliggende landen ziet, en het mogelijk

maken het leren naar later te verschuiven.

Het goede antwoord op de teleurstelling van de hoogopgeleide allochtonen is lastiger. Hun problemen onttrekken zich merendeels aan het zicht en de grip van de overheid. Een ding kan zeker geprobeerd worden: het opsporen, voorkomen en bestrijden van discriminatie op de arbeidsmarkt. Het handhaven van wettelijke normen is lastig. *Naming and shaming* kan een goed alternatief zijn. Zoals kranten nu jaarlijks publiceren hoeveel vrouwen in het management werken van bedrijven en instellingen, en zo het glazen plafond aan de kaak stellen, kunnen bedrijven ook ter verantwoording worden geroepen over hun (gebrek aan) diversiteitsbeleid. Dat vereist echter wel registratie- en publicatieplicht en die is niet onomstreden.

De frustratie van de laagopgeleide autochtonen is complex, een goede therapie daarmee ook. Moeten hun wensen worden vervuld – meer baan zekerheid, meer inkomen, meer (politieke) invloed, minder migranten – of moeten die wensen als onredelijk bij hen worden weggepraat? De eerste wens is überhaupt moeilijk te vervullen, de tweede eveneens; maar het verzachten van de gevolgen van werkloosheid is niet onredelijk. Over meer invloed loopt al jaren een moeizaam politiek debat (referenda, burgemeestersverkiezingen, et cetera) dat hoognodig moet kantelen naar meer directe democratie. Uiteindelijk lijkt de wens van minder migranten in tijden van oplopende werkloosheid terecht. Al langer is het besef doorgedrongen dat immigratie rationeler hoort te zijn en meer gericht op het eigen belang. Dat laatste betekent: meer aansluitend bij de vraag op de arbeidsmarkt.

Misschien is het echter beter om de teleurstelling van de autochtoon te verzachten door te zoeken naar manieren om de scherpe kantjes van de meritocratie af te vijlen. Om te beginnen met de ratrace op de arbeidsmarkt, met name het behalen van diploma's.

Er is al op gewezen dat de eenzijdige nadruk op scholing-via-school

nadelig is voor wie niet past in het schoolsysteem. De verdiensten waar eenieder op wordt afgerekend, zou iets breder gemaakt kunnen worden dan enkel schoolkennis en -diploma's. Het SCP waarschuwt in dit verband voor 'polarisatie': aan de ene kant steeds meer mensen met een hogere opleiding en tegelijk een groeiend aantal achterblijvers aan de onderkant (SCP, 2008). Ziehier de brokken van de zo gevierde kennissamenleving – die is niet voor iedereen een feest.

Ten slotte: er zijn niet alleen risicogroepen, er zijn ook risicogebieden. Dat zijn de armoedewijken in de grote steden. De Vogelaaraanpak moet worden doorgezet, met concentratie op de wijken met de grootste problemen. Daarbij hoort in tijden van crisis ook het verzachten van pijn. De toch al aanzienlijke armoede dreigt nog groter te worden. Huishoudens met kinderen dienen de grootste steun te krijgen. In de eerste plaats via armoedebestrijding, omdat armoede de grootste rem is op de kansen van kinderen. Tegelijkertijd moet alle mogelijke gezinssteun die in deze wijken nodig is om een gezonde ontwikkeling van kinderen mogelijk te maken, ingezet worden. De neerwaartse spiraal van de reproductie van de achterstand moet worden doorbroken. Daarbij kan en moet gebruik worden gemaakt van de kracht van de groep, buurt en stad. Het mentorschap is een bejubeld, maar onderbenut instrument. Het aantal hoogopgeleiden in de etnische groepen is snel stijgend en sowieso is het aantal hoogopgeleiden in de grote steden hoog. Dat potentieel kan ingezet worden. Het heftige politieke debat wijst op grote betrokkenheid. Het verlangen naar samenleven is groot. Als we ons bewust zijn van de risico's, kunnen we met een gerichte aanpak de schade voor het multiculturele samenleven beperken.

Bronnen:

- CBS (2008), Jaarrapport Integratie 2008, Den Haag.
- CBS (2009a), *Bevolking groeit met 81 duizend*, persbericht 12 februari 2009.
- CBS (2009b), *Werkloosheid niet-westerse allochtonen in 2008 licht gedaald*; persbericht 17 februari 2009.
- CBS (2009c), *Ongeveer 700 duizend Nederlanders hebben emigratieplannen*; persbericht 19 augustus 2009.
- Coenders M.M. Lubbers, P. Scheepers, M. Verkuyten (2008), 'More than two decades of changing ethnic attitudes in the Netherlands', in: *Journal of Social Issues*, Volume 64-2, New York.
- CPB (2006), *Centraal Economisch Plan 2006*, Den Haag.
- CPB (2009a), *Centraal Economisch Plan 2009*, Den Haag.
- CPB (2009b), 'Historische krimp Nederlandse economie', *CPB-Nieuwsbrief*, juni 2009.
- Dienst Onderzoek en Statistiek (2007), *De staat van de aandachtswijken. Slotervaart*, Amsterdam.
- Esping-Andersen, Gosta (2005), *Children in the Welfare State. A Social Investment Approach*; paper voor conferentie Sociale Verzekeringsbank, november 2005.
- Gijsberts, Mérove en Miranda Vervoort (2009), 'Beeldvorming onder hoger opgeleide allochtonen: waarom is er sprake van een integratieparadox?', in *Sociologie*, Volume 5-3, Boom, Meppel.
- Langenberg, Hans en Hendrika Lautenbach (2007), 'Beroepsniveau niet-westerse allochtonen lager', in: *Sociaaleconomische trends*, 1e kwartaal 2007, CBS, Den Haag.
- ROA (2009), *Schoolverlaters tussen onderwijs en arbeidsmarkt 2008*, Universiteit Maastricht.
- Rooy, Piet de (2002), *Republiek van rivaliteiten. Nederland sinds 1813*, Amsterdam.
- Forum (2009), *Allochtonen op de arbeidsmarkt*; bewerking kwartaalcijfers CBS, mei 2009.
- UWV Arbeidsmarktjournaal (2009), *Voortijdig van school: kans op werkloosheid fifty-fifty*, augustus 2009.

SCP (1998), *Sociaal en Cultureel Rapport 1998. 25 jaar sociale verandering*, Den Haag.

SCP (2007), *Jaarrapportage Integratie 2007*, Den Haag.

SCP en Art. 1 (2007), *Discriminatiemonitor niet-westerse allochtonen op de arbeidsmarkt*, Den Haag.

SCP (2008), *Gestruikeld voor de start. De school verlaten zonder startkwalificatie*, Den Haag.

WRR (2009), *Vertrouwen in de school. Over de uitval van overbelaste jongeren*, Den Haag.

Zorlu, Aslan (2009), *Ethnic disadvantages in the higher education market*, Universiteit van Amsterdam

Met dank aan Paul de Beer (UvA), Jaco Dagevos (SCP) en Aslan Zorlu (UvA), die voor dit essay geïnterviewd zijn.

